NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI ARXITEKTURASIDA FUNKSIONAL, PSIXOLOGIK VA ESTETIK TALABLARNING UYG'UNLASHUVI

Xidoyatova Shaxlo Mirsamug qizi
TAQU

Annotatsiya. *Mazkur tezisda nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari arxitekturasini shakllantirishda funksional, psixologik va estetik talablarning o'zaro uyg'unligi masalasi tahlil qilinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va psixofiziologik xususiyatlari, ularning harakatga bo'lgan ehtiyoji, idrok jarayonlari, emotsional holati, muloqot va mustaqil faoliyatini tashkil etish imkoniyatlari arxitektura-fazoviy muhitni loyihalashning muhim omillari sifatida qaraladi. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida funksional zonalarning to'g'ri tashkil etilishi, ichki va tashqi makonlarning o'zaro bog'liqligi, xavfsizlik, tabiiy yoritish, shamollatish, rang, shakl, material va masshtab kabi estetik hamda psixologik omillarning bir butun tizim sifatida qaralishi zarurligi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *nodavlat maktabgacha ta'lim muassasasi, arxitektura muhiti, funksional zonalash, psixologik muhit, estetik muhit, bolalar psixofiziologiyasi, fazoviy-kompozitsion yechim, rivojlantiruvchi muhit, xavfsizlik.*

Аннотация. *В тезисе рассматривается проблема гармоничного сочетания функциональных, психологических и эстетических требований в архитектуре негосударственных дошкольных образовательных учреждений. Особое внимание уделяется возрастным и психофизиологическим особенностям детей дошкольного возраста, их потребности в движении, особенностям восприятия, эмоциональному состоянию, общению и самостоятельной деятельности. Обосновывается необходимость комплексного подхода к организации функционального зонирования, взаимосвязи внутренних и внешних пространств, безопасности, естественного освещения, вентиляции, цветовых, формообразующих, материальных и масштабных решений.*

Ключевые слова: *негосударственное дошкольное образовательное учреждение, архитектурная среда, функциональное зонирование,*

психологическая среда, эстетическая среда, психофизиология детей, пространственно-композиционное решение, развивающая среда, безопасность.

Abstract. *The thesis examines the integration of functional, psychological and aesthetic requirements in the architecture of private preschool educational institutions. Particular attention is paid to the age-related and psychophysiological characteristics of preschool children, their need for physical activity, perception, emotional state, communication and independent activities. The study substantiates the importance of an integrated approach to functional zoning, the relationship between indoor and outdoor spaces, safety, natural lighting, ventilation, colour, form, materials and scale.*

Keywords: *private preschool educational institution, architectural environment, functional zoning, psychological environment, aesthetic environment, child psychophysiology, spatial and compositional design, developmental environment, safety.*

Kirish

Maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli bolalar kunning muayyan qismini o‘tkazadigan maktabgacha ta’lim muassasasi faqat ta’lim-tarbiya jarayoni amalga oshiriladigan bino emas, balki bolaning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhit sifatida qaralishi lozim. Arxitektura makonining tuzilishi, xonalarning o‘zaro joylashuvi, yorug‘lik, rang, tovush, material, mebel, ochiq va yopiq makonlarning nisbati hamda harakat yo‘nalishlari bolaning kundalik faoliyatini tashkil etuvchi muhim omillardir.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish jarayonida nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ham o‘rni ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida bolalarning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, sifatli maktabgacha ta’limdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Mazkur vazifalar nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy-fazoviy muhitiga ham yangi talablarni yuzaga keltiradi. Bunda arxitektura yechimlari faqat sanitariya, texnik va funksional talablarni bajarish bilan cheklanib qolmasdan, bolaning psixologik ehtiyojlari va estetik idrokini ham hisobga olishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi — nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari arxitekturasida funksional, psixologik va estetik talablarni o‘zaro bog‘liq holda shakllantirishning ilmiy-amaliy tamoyillarini aniqlashdan iborat.

Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

1. maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini arxitektura muhiti bilan bog‘liq holda tahlil qilish;
2. nodavlat maktabgacha ta’lim muassasasida funksional zonalashning asosiy tamoyillarini aniqlash;
3. bolaning emotsional va psixologik holatiga ta’sir etuvchi fazoviy va sensor omillarni ko‘rsatish;
4. rang, shakl, material, yorug‘lik va tabiiy elementlarning estetik muhitni shakllantirishdagi ahamiyatini tahlil qilish;
5. funksional, psixologik va estetik talablarni yagona fazoviy-kompozitsion tizimga birlashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Asosiy qism

1. Funksional talablar va arxitektura-fazoviy tashkil etish

Maktabgacha ta’lim muassasasining funksional tuzilishi bolaning kundalik faoliyatini qulay va xavfsiz tashkil etishga xizmat qilishi kerak. Bunda ta’lim-tarbiya, o‘yin, dam olish, ovqatlanish, jismoniy faollik, ijodiy mashg‘ulotlar va ma’muriy-xizmat funksiyalari o‘zaro bog‘langan, biroq zarur hollarda bir-biridan ajratilgan holda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Funksional zonalashda quyidagi asosiy makonlarni ajratish mumkin:

- guruh va mashg‘ulot xonalari;
- o‘yin va ijodiy faoliyat zonalari;
- tinchlanish va dam olish zonalari;
- jismoniy faollik zonalari;
- ovqatlanish joylari;
- sanitariya-gigiyena xonalari;
- ma’muriy va xodimlar uchun xonalar;
- ochiq o‘yin maydonchalari;
- yashil hududlar va tabiat bilan bevosita aloqador makonlar.

Funksional zonalar o‘rtasidagi aloqalar bolaning harakatlanish yo‘nalishlarini soddalashtirishi, tarbiyachining kuzatuv imkoniyatini ta’minlashi va xavfsizlikni oshirishi lozim. Zamonaviy tadqiqotlarda maktabgacha ta’lim muhitidagi ichki makonning fazoviy xususiyatlari bolalarning makondan foydalanishi, ijtimoiy xulqi va rivojlanishi bilan bog‘liq ekani qayd etilgan. Xususan, ochiq zonalashning bolalarning makondan foydalanishiga ta’siri

alohida ko‘rsatilgan. Shuning uchun funksional yechimda «xona — yo‘lak — xona» kabi faqat kommunikativ tizimdan ko‘ra, faoliyat turlarini bir-biriga bog‘lovchi moslashuvchan va rivojlantiruvchi makonlardan foydalanish muhimdir.

2. Psixologik talablar va bolalarga yaratilgan muhit

Maktabgacha yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi atrof-muhit bilan faol o‘zaro munosabatda shakllanadi. E. G‘oziyevning ontogenez psixologiyasiga oid qarashlarida ham bolaning rivojlanishini yosh davrlari va faoliyat xususiyatlari bilan bog‘liq holda tushunish muhimligi ko‘rsatiladi [2].

L.S. Vigotskiy bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning ahamiyatini ta’kidlagan [3]. A. N. Leontyev faoliyatni shaxs rivojlanishining muhim sharti sifatida ko‘rib chiqadi [4]. D. B. Elkoninning maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida o‘yin jarayoniga bergan e’tibori esa arxitektura muhitida o‘yin uchun maxsus va moslashuvchan makonlarning ahamiyatini tushuntirish imkonini beradi [5].

Demak, maktabgacha ta’lim muassasasi arxitekturasi bolani faqat ma’lum bir xonaga joylashtiruvchi muhit emas, balki uning harakatlanishi, tanlashi, kuzatishi, muloqot qilishi, mustaqil faoliyat yuritishi va ijodiy tajriba orttirishiga imkon beradigan rivojlantiruvchi muhit bo‘lishi kerak.

Psixologik jihatdan qulay muhitning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

birinchidan, bolaning makonda o‘zini xavfsiz his qilishi;

ikkinchidan, mustaqil harakat va faoliyat uchun yetarli imkoniyatning mavjudligi;

uchinchidan, haddan tashqari shovqin, rang-baranglik va vizual yuklamaning oldini olish;

to‘rtinchidan, individual va guruhiy faoliyat uchun turli shart-sharoitning mavjudligi;

beshinchidan, tabiat, yorug‘lik va tashqi muhit bilan vizual hamda funksional aloqaning ta’minlanishi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlar ham ushbu yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. 2023-yilda chop etilgan tizimli sharhda 3–6 yoshdagi bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi bilan maktabgacha ta’lim muhitining fizik va sensor omillari o‘rtasidagi aloqalar tahlil qilingan. Unda fizik muhit sifati, sinf sharoitlari, ichki va tashqi makonlar, makonning belgilanganligi va zichlik kabi omillar muhim omillar sifatida ko‘rsatilgan.

3. Sensor muhit va psixologik qulaylik

Maktabgacha ta’lim muassasasining arxitekturasi bolaning bir vaqtning o‘zida bir necha sezgi kanallari orqali qabul qiladigan axborot muhitini shakllantiradi. Bunga yorug‘lik, rang, tovush, harorat, materialning fakturasi, makonning hajmi va boshqa omillar kiradi.

Masalan, haddan tashqari shovqin bolaning diqqatini jamlashni qiyinlashtirishi mumkin. Juda kuchli ranglar va ko‘plab vizual elementlar esa ayrim hollarda ortiqcha sensor yuklamani yuzaga keltirishi ehtimoli mavjud. Shu sababli ichki makonlarda rang va bezak elementlaridan me’yorida foydalanish, faoliyat zonalarini aniq ajratish hamda tinchlanish uchun nisbatan sokin makonlar yaratish maqsadga muvofiq.

Tamblyn va hammualliflarning tizimli sharhida maktabgacha ta’lim muhitidagi fizik va sensor omillar bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi bilan bog‘liq ekani, jumladan, sinf sharoitlari, tashqi muhit, materiallar, shovqin va muhitning umumiy sifati kabi omillar o‘rganilgani ko‘rsatilgan. Shu nuqtai nazardan, psixologik talablar arxitekturaning alohida «bezagi» emas, balki fazoviy tashkil etishning ichki tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

4. Estetik talablar va bolaning badiiy idroki

Maktabgacha ta’lim muassasasining estetik muhiti bolaning atrof-muhitni idrok etishi va unda ijobiy emotsional munosabat shakllanishiga xizmat qiladi. Estetik yechimni faqat devorlarni rangli bo‘yash yoki dekorativ elementlardan foydalanish bilan chegaralash to‘g‘ri emas.

Estetik muhit quyidagi tarkibiy qismlarning o‘zaro uyg‘unligi orqali shakllanadi:

- bino va xonalarning umumiy kompozitsiyasi;
- ranglar uyg‘unligi;
- tabiiy va sun’iy yoritish;
- materiallarning tabiiyligi va fakturasi;
- mebel shakli va bolaning o‘lchamiga mosligi;
- dekorativ elementlarning mazmuni;
- landshaft va ko‘kalamzorlashtirish;
- milliy bezak va zamonaviy arxitektura yechimlarining uyg‘unligi.

O‘zbekiston sharoitida milliy arxitektura an’analaridan foydalanish masalasi ham muhimdir. 2026-yilda Sh. T. Abdumannopova tomonidan e’lon qilingan tadqiqotda maktabgacha ta’lim muassasalari arxitekturasini O‘zbekiston milliy arxitektura an’analari asosida takomillashtirish masalasi ko‘rib chiqilgan; unda ichki hovli, ayvonli yarim ochiq makonlar va milliy ornamentlarning soddalashtirilgan talqinidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Bunday yondashuv milliy identitetni saqlash bilan birga, bolaga tushunarli va zamonaviy estetik muhit yaratish imkonini beradi.

5. Funksional, psixologik va estetik talablarning integratsiyasi

Maktabgacha ta’lim muassasasining sifatli arxitektura muhitini yaratishda funksional, psixologik va estetik talablarni bir-biridan ajratib ko‘rish yetarli emas. Ular yagona fazoviy-kompozitsion tizimni tashkil etishi kerak.

Ushbu uyg‘unlikni quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

FUNKSIONAL TALAB → qulaylik va xavfsizlik

PSIXOLOGIK TALAB → rivojlanish va emotsional qulaylik

ESTETIK TALAB → idrok va ijobiy emotsional tajriba

Masalan, guruh xonasidagi katta deraza funksional jihatdan tabiiy yoritishni ta’minlaydi; psixologik jihatdan tashqi muhit bilan vizual aloqa imkonini beradi; estetik jihatdan esa makonning ochiqligi va tabiiy yorug‘lik hisobiga ijobiy muhit yaratadi.

Xuddi shuningdek, ichki hovli yoki yashil maydon funksional jihatdan o‘yin va dam olishga xizmat qiladi, psixologik jihatdan tabiat bilan aloqa va erkin harakat imkonini beradi, estetik jihatdan esa arxitektura ansamblining kompozitsion yaxlitligini kuchaytiradi.

6. Nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalarida arxitektura yechimlarining o‘ziga xosligi

Nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari ko‘pincha turli hajm va shakldagi mavjud binolarni moslashtirish, yangi binolarni loyihalash yoki kichikroq hududlarda ta’lim xizmatlarini tashkil etish sharoitida faoliyat yuritadi. Shu sababli ularning arxitekturasida moslashuvchanlik va funksional transformatsiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Nodavlat muassasa uchun quyidagi tamoyillarni ajratish mumkin:

1. **Moslashuvchanlik tamoyili** — xonadan turli faoliyatlar uchun foydalanish imkoniyati.
2. **Xavfsizlik tamoyili** — bolalar harakatini nazorat qilish va xavfli zonalarni ajratish.
3. **Masshtab tamoyili** — mebel, deraza, eshik, jihoz va makon elementlarini bolaning antropometrik xususiyatlariga moslashtirish.
4. **Faoliyat zonalarini differensiallashtirish** — faol o‘yin, ijodiy mashg‘ulot, muloqot va tinchlanish zonalarini ajratish.
5. **Tabiat bilan integratsiya** — yashil hududlar, ochiq maydonlar, tabiiy yorug‘lik va shamollatishdan oqilona foydalanish.

6. **Estetik yaxlitlik** — rang, shakl, material va dekorning yagona kompozitsion tizimda ishlatilishi.

7. **Milliy-madaniy identitet** — O‘zbekiston me’moriy an’analarini zamonaviy talablarga mos holda talqin qilish.

O‘zbekistonning 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida ham maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun sharoit yaratish hamda nodavlat sektorni rivojlantirish masalalari belgilangan.

Natijalar

Tadqiqot natijasida nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari arxitekturasida funksional, psixologik va estetik talablarni uyg‘unlashtirishning quyidagi asosiy yo‘nalishlari aniqlandi:

1. Funksional uyg‘unlik.

Bino va hududdagi barcha asosiy funksiyalar o‘zaro bog‘langan, tushunarli va xavfsiz harakat tizimi asosida tashkil etilishi kerak.

2. Psixologik uyg‘unlik.

Arxitektura muhiti bolaning yoshiga, idrok imkoniyatlariga, harakat faolligiga, muloqot va mustaqil faoliyat ehtiyojlariga mos bo‘lishi lozim.

3. Sensor uyg‘unlik.

Rang, yorug‘lik, tovush, faktura va makon zichligi bola uchun haddan tashqari sensor yuklama hosil qilmaydigan tarzda tashkil etilishi zarur.

4. Estetik uyg‘unlik.

Bino, interyer va landshaft yagona kompozitsion tizimni tashkil qilishi, dekorativ elementlar esa bolaning yoshiga mos va mazmunli bo‘lishi kerak.

5. Tabiiy muhit bilan integratsiya.

Ichki makonlarni tashqi yashil hududlar, hovli va o‘yin maydonlari bilan vizual va funksional jihatdan bog‘lash bolaning faoliyat imkoniyatlarini kengaytiradi.

6. Milliy va zamonaviy yechimlarning uyg‘unligi.

Mahalliy arxitektura an’analarini zamonaviy ta’lim muhiti talablariga moslashtirish maktabgacha ta’lim muassasasining estetik va madaniy identitetini kuchaytirishi mumkin.

Xulosa

Nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari arxitekturasi bolaning rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ko‘p funksiyali muhit sifatida qaralishi lozim. Uning sifatini faqat bino maydoni, xonalar soni yoki texnik ko‘rsatkichlar bilan baholash yetarli emas. Arxitektura muhitining funksional

qulayligi, psixologik xavfsizligi va estetik yaxlitligi bolaning kundalik faoliyati bilan uzviy bog‘langan holda loyihalashtirilishi zarur.

Tadqiqotlar maktabgacha ta’lim muhitining fizik va sensor xususiyatlari bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlar ushbu munosabatlarning barcha jihatlari hali to‘liq o‘rganilmaganini ham ko‘rsatadi.

Shu asosda nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalarini loyihalashda **«funksiya – psixologiya – estetika – xavfsizlik – rivojlanish»** tamoyillarini yagona arxitektura-fazoviy tizim sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv maktabgacha ta’lim muassasasini nafaqat ta’lim beruvchi, balki bolaning jismoniy, kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhitga aylantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E. G‘. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: Noshir, 2010. — 360 b.
2. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: Universitet, 2010.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — Москва: Педагогика, 1991.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва: Смысл, 2005.
5. Эльконин Д. Б. Психология игры. — Москва: Педагогика, 1978.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — Санкт-Петербург: Питер, 2002.
7. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. — Санкт-Петербург: Питер, 2006.
8. van Liempd I. H., Paz O., Leseman P. P. M. Do spatial characteristics influence behavior and development in early childhood education and care? // Journal of Environmental Psychology. — 2020. — Vol. 67. — 101385. DOI: 10.1016/j.jenvp.2019.101385.
9. Tamblyn A., Sun Y., May T., Evangelou M., Godsman N., Blewitt C., Skouteris H. How do physical or sensory early childhood education and care environment factors affect children's social and emotional development? A systematic scoping review // Educational Research Review. — 2023. — Vol. 41. — 100555. DOI: 10.1016/j.edurev.2023.100555.

10. Abdumannopova Sh. T. O‘zbekiston milliy arxitekturasi an’analari asosida maktabgacha ta’lim muassasalarini arxitekturaviy takomillashtirish // Advances in Science and Education. — 2026. — Vol. 2, № 8. — B. 97–100. DOI: 10.70728/edu.v02.i08.022.

11. Abdujabbarova M. T., Mirzamukhamedova D. Sh. General Requirements and Modern Approaches to Architectural Design of Private Pre-School Educational Institutions // Oscar Journal of Applied Science and Technology. — 2026. — Vol. 6, № 3. — P. 94–98.

12. O‘zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida: O‘RQ-595-son Qonun. — Toshkent, 2019.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: PQ-4312-son qaror. — Toshkent, 2019.

14. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun. — Toshkent, 2020.

15. UNICEF. Early Childhood Development: Early Childhood Education and Care [Elektron resurs].